

VALRIU, Caterina (ed.): *Contes et légendes d'Espagne*. París: Flies France, 2015, 222 p.

Contes et légendes d'Espagne

Margalida COLL LLOMPART

Universitat de les Illes Balears, Palma

Contes et légendes d'Espagne és el primer llibre publicat en francès de Caterina Valriu, estudiosa del llegendari i el rondallari i experta en literatura infantil i juvenil, dues vessants que combina amb el de narradora oral per a infants, joves i adults. El volum és una antologia de llegendes etiològiques, narracions que expliquen els orígens del món i de la humanitat, així com el perquè de fenòmens de la naturalesa. El llibre forma part de la col·lecció *Aux Origines du Monde*, de l'editorial francesa Flies France, que té l'objectiu de divulgar relats etiològics d'arreu del món per tal d'ajudar a comprendre com cada cultura explica la creació del món i dels fenòmens més quotidians. Amb aquest recull de contes i llegendes d'Espanya la col·lecció suma trenta-dos volums que recullen relats etiològics dels llocs i cultures més diversos (Lapònia, Ucraïna, Níger, Alemanya, Japó, Birmània, Camerun, entre d'altres), mostra del fet que la narració etiològica és present a totes les cultures.

Caterina Valriu ha seleccionat els relats a partir d'una lectura exhaustiva de les llegendes d'orígens publicades a l'Estat espanyol en català, gallec, basc, aragonès i castellà. L'obra ha estat traduïda al francès per Maria-Luisa Bonaque i Pilar Mateu Segura i està il·lustrada amb dibuixos a ploma de Josep Torres.

Les llegendes que formen aquest llibre tenen el denominador comú d'haver estat recollides i publicades a l'Estat espanyol des de finals del segle XIX fins a la primera dècada del segle XX. Aquests relats varen ser recopilats amb una intenció conservacionista per part dels folkloristes i es publicaren en la llengua en la qual foren recollits. Pel que fa a l'estil, hi ha versions molt acostades a l'oralitat —que són breus, senzilles i directes— i d'altres que han estat tractades literàriament, per la qual cosa són sensiblement més complexes i extenses.

Quant a les fonts escrites de què ha begut l'autora per elaborar aquest recull, val a dir que —pel que fa a l'àrea lingüística catalana— Joan Amades fou qui recollí la major quantitat de relats d'origen sobre les característiques de certs animals i plantes. Amades, com molts altres folkloristes, no va donar cap més importància al discurs etiològic que el de ser una manifestació de la cultura ancestral del poble català i els relats que porten aquest discurs apareixen entre la resta de narracions sobre creences populars. La publicació el 1988 i 1995 de la traducció francesa de Marlène Albert-Llorca de dues col·leccions de relats etiològics catalans recollits per Amades (*L'origine des bêtes* i *Des étoiles aux plantes*) n'amplià la difusió a Europa.¹ Valriu també ha incorporat a la seva antologia llegendes que provenen de reculls d'Antoni M. Alcover, de Joan Castelló Guasch, d'Andreu Ferrer, de Sara Llorens, d'Apel·les Mestres i de Lluís G. Constants. Pel que fa a la cultura basca, ha consultat les obres de José Miguel de Barandiarán i de Luis de Barandiarán, de Resurrección María de Azkue, de Luis Peña i de Leandro Carré Alvarellos. Quant a la tradició gallega, les llegendes etiològiques han estat seleccionades dels reculls

1. NOIA, Camiño (2014): «Contes et légendes étiologiques dans l'espace européen». *Estudis de Literatura Oral Popular / Studies in Oral Folk Literature*, núm. 3: 128.

de Camiño Noia, de Xosé Miranda i d'Antonio Reigosa. Finalment, l'autora destaca que la publicació de relats d'origen castellans és molt minsa i que tal vegada això és degut al fet que, a l'hora de publicar llegendes, les històriques han estat més valorades pels folkloristes que les etiològiques. Així i tot, n'ha trobades a reculls de Jesús Suárez i de José Manuel Pedrosa, de Luis Díaz, de Nieves Gómez, Javier Asensio, de Vicente García de Diego i en corpus aragonesos compilats per Carlos González Sanz. Així mateix, també ha consultat alguns llocs web referents a llegendes gallegues i castellanen. Tota aquesta informació és detallada a l'apartat bibliogràfic que pot ser de gran utilitat per als investigadors i estudiosos del llegendari.

Tal com explica Noia (2014: 127-131), el discurs etiològic, com d'altres, va circular des de l'època medieval en textos escrits de forma paral·lela a la transmissió oral. Tot i així, no hi havia un interès per aquests contes breus i explicatius del perquè d'elements de la natura o els defectes i les virtuts d'humans i animals. L'alemany Oskar Dähnhardt fou el primer col·lector de llegendes etiològiques i el 1898 va publicar una antologia de cent vint relats etiològics sobre l'origen de fenòmens de la natura i d'animals. A partir d'aquesta antologia inicià l'elaboració d'una altra de molt més extensa que publicà sota el títol de *Natursagen eine Sammlung naturdeutender Sagen, Märchen, Fabeln und Legender* (1907-1912), en la qual va fer la primera temptativa de sistematització d'aquests textos.

El volum *Contes et llegendes d'Espanne* comença amb un prefaci que dona una idea general sobre el seu contingut. Els 178 relats es presenten classificats en sis blocs temàtics: 1. Cel, terra, cossos celestes i fenòmens atmosfèrics. 2. Humanitat i societat. 3. Animals. 4. Plantes. 5. Religió i creences. 6. Calendari.

El primer bloc inclou relats sobre els orígens del cel, la terra, els cossos celestes i els fenòmens atmosfèrics. Les llegendes que hi apareixen fan referència a les característiques de la lluna, del sol, a la formació de la Via Làctia, a la creació de la muntanya de Montserrat, de les Illes Balears i de les ries gallegues, del perquè del color de l'aigua de la mar, del vent, de la pluja i de l'arc de Sant Martí.

El segon bloc agrupa llegendes sobre els orígens de la humanitat, les característiques dels homes i de les dones, d'alguns oficis o ètnies i d'alguns objectes. En aquest apartat hi trobam relats que tracten continguts ideològics, com poden ser la misogínia, les desigualtats socials, la superioritat d'una ètnia per sobre una altra.

Pel que fa al tercer bloc —que és el més extens— inclou relats relacionats amb la creació i les particularitats d'un gran nombre d'animals —domèstics i salvatges— que poblen el cel, el mar o la terra. Hi són presents narracions que expliquen per què les mules no crien, per què el llop té la boca tan grossa, com neixen les mosques o l'origen de la ratapinyada. En nombrosos casos, els animals són creats per les competicions creatives entre Déu i el Diable que donen com a resultat parelles d'animals de característiques contraposades tals com el cavall i la cabra o el bou i el caragol.

A continuació, en el quart bloc, s'encabeixen les llegendes que contenen per què algunes plantes presenten una morfologia determinada o unes propietats específiques. En aquest apartat, a tall d'exemple, hi trobam relats que expliquen per què els esbarzers aferren de cada cap, per què l'olivera és tres vegades beneïda, per què l'alfàbrega és tan olorosa o quina és la fruita preferida de sant Pere.

El cinquè bloc es caracteritza per estar format per contarelles protagonitzades per personatges vinculats a les creences i a la religió, encara que molts d'aquests personatges —sobretot Jesús i el diable— també apareixen de manera rellevant en altres apartats. Hi ha relats que expliquen l'origen de les fogueres de Sant Joan, per què els llamps cauen sobre els roures, per què el diable ensenyà a soldar o per què hom no s'ha de posar a menjar carn abans de fer-ho el cap de taula.

Pel que fa al sisè i darrer bloc, recull una sèrie de relats que fan referència a creences vinculades al pas del temps i al calendari, sia per explicar-ne les particularitats, sia relacionades amb la vida humana. Aquest apartat és el més breu i hi trobam narracions explicatives de la nit de Nadal, de com Noè feia l'Arca, de per què fa sol tots els dissabtes o de com saber quants anys ens queden de vida.

Segons Josep M. Pujol una llegenda etiològica és una narració situada en un temps passat, qualitativament diferent del nostre —la creació del món o la vida de Jesucrist en la nostra cultura—, caracteritzat per una específica capacitat creativa: alguns actes singulars que tingueren lloc durant la seva vigència i que modificaren l'aspecte d'alguna part concreta del món físic —un indret, un animal, una planta— són l'origen d'un tret genèric del nostre món.² Pel que fa a l'estructura interna d'aquests relats, s'hi pot observar un patró que es repeteix i que l'estudiosa Marlène Albert-Llorca exposa en la definició que fa de la llegenda etiològica. La considera un relat que dedueix un fenomen durable d'un esdeveniment passat únic, real o suposat i que presenta una estructura dividida en tres parts:

1. Posada en escena i presentació de l'objecte i dels personatges que intervenen en el procés.
2. Explicació de la causa que n'ha permès la creació o adquisició de les seves característiques.
3. Justificació i validació empírica del relat amb referència a l'estat actual de la realitat. La cloenda sol ser un artifici retòric que «confirma» la veritat del relat.³

Després d'una lectura de les llegendes etiològiques que formen aquesta antologia, com moltes altres, podem observar que se'n desprenen una sèrie de trets característics: les llegendes d'origen són breus, tenen poc desenvolupament narratiu i pocs personatges. L'espai pràcticament no està mai descrit i sovint el temps és indeterminat i remot. Un dels temes principals d'aquests relats explicatius és la naturalesa, sobretot animals i plantes. Una gran part de les narracions etiològiques expliquen algunes de les característiques del nostre món a partir d'un premi o un càstig per un acció positiva o negativa del personatge. També observam com la contraposició masculí-femení sovinteja en aquests relats, especialment al segon bloc, relatiu a la humanitat i la societat. Abunden les narracions sobre la creació de la dona i les seves característiques diferencials respecte de l'home, així com també la seva capacitat d'adaptació i la seva astúcia. També es tracta el tema de les diferències entre ètnies o cultures, en el qual qui no forma part de la comunitat és vist amb prevenció, curiositat o ironia. D'aquesta manera es justifica

2. PUJOL, Josep M. (2013): *Això era i no era: Obra folklòrica de Josep M. Pujol*. Edició a cura de Carme ORIOL i Emili SAMPER. Tarragona: Publicacions URV, p. 285-286.

3. ALBERT-LORCA, Marlène (1991): *L'ordre des choses*. París: Éditions du Comité des Travaux historiques et scientifiques, p. 21.

la desconfiança cap a allò extern a la comunitat i es reafirma la identitat pròpia. En les llegendes d'origens de la península Ibèrica hi trobam un substrat cristià present en els principals episodis i personatges de l'Antic Testament. Així, una quantitat important d'etiologies s'estructura com una «bíblia popular», que en ocasions convergeix amb les Sagrades Escripures i que en altres en divergeix per mitjà de l'humor i de l'exageració.

Aquests relats són materials que —malgrat la seva senzillesa aparent— transmeten elements molt valuosos per a les societats que en fan ús i també per a aquells investigadors que els fan objecte d'estudi. Així, podem destacar que transmeten informacions i observacions sobre la naturalesa, els prejudicis i valoracions culturals i les creences religioses. Encara que per mor de la diversitat de materials també presenten diferents estructures, la més habitual i reiterada és la dualista: en el món hi ha coses bones percebudes com a útils, profitoses o belles, i coses dolentes percebudes com a inútils, malignes o lletges.⁴

Avui, que la ciència explica de manera empírica molts d'aquests aspectes, els relats etiològics continuen essent valuosos perquè —ultra el seu valor estètic literàriament parlant— testimonien una manera d'entendre, ordenar i articular el món bàsica i compartida per moltes societats i cultures a través dels segles i els territoris (Valriu 2013: 178). I no solament parlam de romanalles d'un passat remot, pròpies de cultures orals i societats analfabetes, sinó que actualment, tal com afirma Pedrosa, també necessitam inventar, explicar o justificar el camí recorregut, fet que serveix de plataforma indispensable per continuar el trajecte que encara ens manca recórrer i que Pedrosa explica de la manera següent:

Los mitos etiológicos, las leyendas de fundación, los cultos y las creencias nacidos en recuerdo y en conmemoración de lo que se considera una persona o un hecho fundadores, de fama imperecedera y a menudo ejemplar, siguen no sólo operativos, sino también exuberantemente fecundos, continuamente renovados, en permanente proceso de eclosión y desarrollo, en nuestro agitado mundo actual y en nuestra literatura más vigente. De modo parecido a como han estado vivos siempre, desde que tenemos registros de cultura escrita y, seguramente, desde mucho antes: desde los tiempos oscuros y borrosos de la prehistoria y de la preliteratura. Es decir, desde los mismos albores de la cultura humana.⁵

Aquesta obra de Caterina Valriu pot aportar als específicament interessats en l'etnopoètica un aplec de narracions d'origen que combina les diverses tradicions culturals presents a la península Ibèrica. Així mateix, també és un volum apte per a la lectura d'entreteniment, no especialitzada.

Cal valorar la trentena d'il·lustracions dibuixades a ploma que acompanyen —de forma molt imaginativa, suggeridora i a vegades un punt iconoclasta— els relats etiològics, als quals aporten una nova mirada i que contribueixen a enriquir la lectura del text. La portada del volum, de color vermell, ve il·lustrada amb un gran brau que porta damunt el lloç un petit ocell.

4. VALRIU, Caterina (2013): «La percepció popular de les sagrades escriptures». *Antoni Maria Alcover: l'apòstol de la llengua. Estudis Baleàrics (IEB)*, núm. 102/103: 169-171.

5. PEDROSA, José Manuel (2006): «De re etiologica: mitos de orígenes y literatura de la modernidad». *Culturas Populares. Revista Electrónica*, núm. 2 (maig-agost 2006): 4.

El fet de publicar aquesta obra en francès, dins de la Col·lecció *Aux Origines du Monde*, fa que s'ampliï notablement el seu radi de difusió i situa les tradicions culturals catalana, basca, gallega i castellana al costat d'altres cultures d'arreu del món. Així, dins d'aquesta antologia de llegendes etiològiques hi trobam relats que corresponen a realitats culturals diverses, atès la diversitat lingüística i cultural que conforma l'Estat espanyol. Pel que fa al nombre de llegendes publicades originalment en cada una de les quatre llengües de l'Estat espanyol, n'hi ha un repartiment desigual: més d'un centenar de narracions són recopilades a terres de parla catalana, en segon lloc una trentena dels relats del volum corresponen a llegendes recollides a terres gallegues, prop d'una vintena són relats recopilats a territoris de parla castellana i, finalment, una desena de llegendes corresponen a la tradició cultural basca. A la part final del volum, l'autora presenta un apartat on s'enumeren les dades de remissió de cada una de les històries etiològiques publicades en el volum classificades en els sis apartats en què s'estructura el llibre i algunes altres informacions puntuals útils per als estudiosos.

Ja per acabar, volem subscriure allò que vindica Camiño Noia (2014: 131) i és la necessitat de disposar d'una classificació, en el camp de l'estudi i anàlisi de les llegendes etiològiques, que sigui acceptada internacionalment per tal de poder sistematitzar la gran quantitat de motius, temes i personatges que basteixen aquests tipus de relats.